
ÖSSZEFOGLALÁS

Értsük meg a Brit Birodalmat!

Ronald Hyam egész életében a Brit Birodalommal foglalkozott, és kutatásait ebben az 552 oldalas könyvben foglalta össze. Korábban a Magdalene College munkatársa és elnöke volt, jelenleg emeritus kutató a Cambridge-i Egyetemen. Legfontosabb munkái: *Britain's Declining Empire: the Road to Decolonisation, 1918–1968* (2006) és *Peter Henshaw*-val: *The Lion and the Springbok: Britain and South Africa since the Boer War* (2003). E kötetben a Brit Birodalom kérdéskörén belül hat téma köré csoportosította esszéit: geopolitikai és gazdasági dinamika, vallás, bürokrácia, kiemelkedő egyéniségek, nemiség és történetírás.

A bevezetőben (1–68) Hyam Szent Ágostonnal együtt kérdezi, helyese, hogy a birodalmak leigáznak kevésbé civilizált népeket. A válasz: a rossz emberek ezt szerencsésnek, a jók szükségesnek tartják. Minden birodalom két valódi küzdőtéren harcol: a világon más birodalmak ellen és helyben a leigázottak ellen. A harmadik a történelmi képzelet arénája, amely korábban a Római Birodalommal, ma az Egyesült Államokkal szembesíti a briteket. Hogyan viszonyuljanak ez utóbbihoz, a rokonhoz? Az egyik válasz szerint az USA még mindig Greater Britain-hez tartozik (*Ch. Dilke, C. Rhodes*), a másik szerint az amerikaiaknak kellene feltámasztaniuk a Brit Birodalmat (*John Seeley*).

A brit történészek nem foglalkoztak a birodalmakkal. Egyedül a franciák afrikai gyarmatpolitikája érdekelte őket, de míg a franciák hittek a *mission civilisatrice* hatásában, az angolok szkeptikusak voltak. A birodalomépítés a bennszülött népek „másságá”-ba ütközött, így a faji előítélet a birodalom kísérőjelensége lett. Az európaiak és a bennszülöttek kölcsönösen nem értették egymást. Az indiai civilizációt a brit *Warren Hastings*, *Charles Wilkins* és *William Jones* ismertette meg honfitársaival. Kína, a zárt, befelé forduló, az újításokat elutasító ország még idegenebb volt a britek számára. A kínai kultúráról *Isabella Bishop*, *Robert Hart*, és *Joseph Needham* írásaiból olvashattak. Azoknak a tudósoknak, akik a sajátjukhoz hasonló társadalmakat vizsgáltak, mint *Alexis de Tocqueville* (Amerika), *André Siegfried* (Új-Zéland) és *J.E.C. Bodley* (Franciaország), sokkal könnyebb volt a dolguk.

Más népek megértését megkönnyíti, ha párhuzamot találunk az európai történelemmel. A centrum és a periféria közötti feszültségek például náluk épp úgy megvoltak, mint nálunk, a nagyhatalmú földesurak vagy törzsfőnökök ellen itt is, ott is hasonló küzdelmek zajlottak. Hasonló módon riasztották el az ellenséget a VI. században a delphoi jósda segítségével, mint ahogy Dahomeyben az európaiakat a kannibalizmus hírével. Hyam óv attól, hogy az európaiakat kivételeseknek tartsuk – mindannyian hasonlóak vagyunk a világon.

A tágabb összefüggések után a szerző leszűkíti a témát a Brit Birodalomra (69–152). Egyes történészek büntudatot akarnak kelteni a ma élő britekben mondván, örökölték a rasszizmust, bűnrészesek a gyarmati termékek fogyasztása és a misszionáriusok tevékenysége révén az imperializmusban. A brit tudatban korábban igen fontos volt a birodalom, ma, a nukleáris fenyegetés korában már nem sokat gondolnak a britek volt gyarmattartó birodalmukra.

A Brit Birodalom létrejöttét a szigetország központi földrajzi fekvése tette lehetővé, hozzáfért a világóceánhoz, könnyen terjeszkedhetett, és védett volt a támadásokkal szemben. Ehhez hozzájárult még, hogy egyetlen európai államnak sem volt túlságosan nagy hatalma; hogy szabadon közlekedhetett a Mediterráneumban (út Indiába) és a világ óceánjain, ezért nem kellett nagyobb szárazföldi hadsereget tartania (viszont neki volt a világon a legnagyobb hajóhada még 1914-ben és 1939-ben is); és végül viszonylagos nyugalom uralkodott az iszlám világban és Kelet-Ázsiában.

A Brit Birodalom nem volt monolit tömb, inkább a világra kiterjedő érdekhálózat, amely nem egységes. Az csak illúzió volt, hogy a britek uralkodnak India, Afrika nagy részén. Ezt a „kaotikus konglomerátumot” egyedül a telefonkábel, „a birodalom idegrendszeré” kapcsolta egybe az 1890-es évektől. De még ezzel sem tudták szorosra fűzni a struktúrát, csak laza „commonwealth”, nemzetközösség alkotta a birodalmat. A britek csak a presztízsükre és a hadseregükre támaszkodhattak. Nem voltak bővében az anyagi és emberi erőknél, hatalmuk gyakran bennszülött kollaboráción, megosztó politikán alapult. Elkerülhetetlen volt, hogy a gyarmati népek egyszer felébredjenek és visszaköveteljék a függetlenségüket.

A gyarmatosítás sikere a földrajzi jellemzőktől és a népességtől függött. Az óriási területű, népességű Kínát például nem tudták meghódítani. 1851-ben Britannia lakossága 16 millió volt, Kínáé 430 millió. India gyarmatosítása valósággal csoda volt, hiszen ott is 294 millióan éltek (1900-ban). A függőség mértéke háromféle volt: a britek az eredeti kormány helyébe a sajátjukat ültették (például Dél-Rhodesia); helyén maradhatott, de együtt

kellett működnie a britekkel (India államai, stb.); és ahol nem létezett állam, ott a britek maguk „adtak” kormányt a bennszülötteknek (Észak-Ghana). A kötet esszéinek I. csoportja a brit birodalmi politika kétszáz esztendejével, illetve a XIX. századi brit birodalommal és Afrika felosztásával foglalkozik, egy tanulmány pedig a „gentlemanly capitalism” mítoszt oszlatja el, mondván, félrevezető, ha egy birodalmat csak gazdasági tényezők alapján vizsgálják.

A kötet II. részében (153–208) azt veti fel a szerző, hogy vallásos és erkölcsös volt-e a Brit Birodalom. Az első kérdésre egyértelműen igen a válasz: a viktoriánus korban igen erősen élt a hit a britekben. Túlnyomó részben protestánsok voltak, Isten kiválasztott népének tartották magukat. A hódításokat is a civilizáció és a vallás terjesztésével indokolták. Az egyház az erősebb kötelékek egyike volt a nemzetközösség tagjai között.

A XVIII. században kezdték az emberiséget közös eredetű egységes egésznek tekinteni. A különbségeket a környezet hatásával magyarázták. A más vallásúakat, más civilizációkat immár tisztelet illette meg. Ebből következett előbb a rabszolga-kereskedelem megszüntetése (1807) és a rabszolgaság eltörlése a Brit Birodalomban (1833), továbbá az a humanitárius politika, melyet Lord Glenelg külügyminiszter (1835 és 1839) képviselt. Glenelg védelmet biztosított az ausztráliai, új-zeelandi bennszülötteknek, védelmébe vette az amerikai indiánokat. A Buxton-jelentés feltárta a gyarmatokon elkövetett gaztetteket, és kimondta: „a nemzeteknek elidegeníthetetlen joguk van a szülőföldjükhöz”. Glenelg erőfeszítései ellenére sem sikerült azonban a bennszülöttek jogait figyelembe vevő, valóban etikus birodalmi politikát kialakítani. Az Aborigók Protektorátusai megszűntek, a földhöz való jogukat megtagadták (1992-ig), a rabszolga-felszabadítás csalódást okozott és a protestáns misszionárius mozgalom agresszívvá vált. A telepések mindenütt teret nyertek, és ez végzetes volt a humanitárius eszmékre nézve. Pedig ha ezek felülkerekedtek volna a viktoriánus kor faji arroganciáján, másként alakult volna a brit történelem – véli Hyam. De nem ez történt, a jó szándék helyét elfoglalta a faji gyűlölködés.

Elméletben lehetett volna „etikus a birodalom”. Igen, de a kivándorlók összeütközésbe kerültek az őslakossággal, elfoglalták a földjeiket. 1815 és 1914 között 21,5 millió angol, skót és ír vándorolt ki, és szinte mindig az ő jogaik érvényesültek. A birodalom rabszolgákat és kényszermunkát alkalmazott, ópiummal, puskával, szesszel kereskedett, elvitte katonának a férfiakat és brutálisan viselkedett. A Brit Birodalom nem volt etikus.

Bürokrácia és politika a III. rész címe (209–296). Az első esszé bemutatja a birodalmi bürokrácia XX. századi működését, s megvilágítja a Gyar-

matügyi Hivatalnak a gyámsági rendszer tökéletesítésére vonatkozó erőfeszítéseit. A második a Labour-kormányok Afrika-politikáját vizsgálja 1945 és 1951 között. A harmadik John Bennett hivatalnokot mutatja be, akinek nagy szerepe volt a birodalom lebontásában.

A XVIII. században elképesztő volt a tudatlanság a közvéleményben a birodalom földrajzát illetően (összetévesztették a Gangest és a Mississippit, stb). Csak a viktoriánus kor közepén állítottak fel végre felelősen dolgozó szolgálatot. 1833-tól már vizsgáznuk kellett az indiai ügyek tisztviselőinek, majd versenyztették a jelölteket egy-egy állásért. Ez jelentős újítás volt. Igazán Chamberlain külügyminiszter teremtett rendet a gyarmati ügyintézés terén 1900 körül. Az egyik gond az volt, hogy nagyon sokféle struktúrájú volt a birodalom. A másik, hogy a kormány mellett ugyan tapasztalt tanácsadók álltak, de a kabinet választott a javaslatok közül. És az is baj volt, hogy nem terveztek előre.

A IV. rész az „államférfiak” szerepével foglalkozik (297–360). Az egyén jelentősége állandó vita tárgya a történészek között. Van, aki szerint nem a vezetők határozzák meg az eseményeket, hanem a társadalom, a rendszer, háború idején pedig a többi állam. Számos történész viszont úgy látja, az egyéneknek olykor sorsdöntő szerepük van a történelem alakításában. Az egyén jelentőségét, persze, óvatosan kell kezelni. Ugyanis a propaganda és a történetírói hangsúly gyakran hőst farag az érdemtelen szereplőkből is. A szerző példákat sorol fel, majd megállapodik Churchill és Smuth alakjánál. Róluk alább részletesebben lesz szó.

Az V. rész (361–470) négy írásának témája a szexualitás. Ez nagyon jól érzékelteti a kulturális távolságot az európai és más társadalmak között. Az, hogy mit tartanak elfogadhatónak, mit nem, népenként és generációnként változik. A szexualitás leginkább a Nyugat és Kína felfogásában különbözött. Az egyén szexuális kapcsolatai általában nem voltak direkt hatással a közszerepléseire, a történész mégsem hagyhatja figyelmen kívül a témát. Ahol a brit birodalom már berendezkedett, ott a kormány szembeszegült az ágyastartással és mindenféle erőszakoskodással. A franciák magatartása sokkal lazább volt. (Megjegyezhetjük, hogy a britek általában jobban bántak a gyarmati népekkel, mint más gyarmatosítók.) A szerző két esettanulmányt közöl a kenyai és az indiai gyarmatokról, s az olvasóra bízva, szexuális kizsákmányolásról volt-e szó.

A kötet VI. részébe (471–537) sorolt esszék a birodalmi történetírás kérdését járják körül. A történetírók feltételezéseiket, állásfoglalásaikat gyakran ráerőltetik a múltra. Nem mindegy például, hogy a reformációról katolikus szerzők munkáit olvassuk vagy protestánsokét. A birodalmi történetírásban

nincs ilyen éles választóvonal, de némelyek hasznosnak tartják a birodalmat, mások, főleg a fiatal történészek, ellenkező véleményen vannak.

A birodalmi történetírásban két alapfelfogással lehet találkozni. Az egyiket *Sir John Seeley* képviseli híres, *The Expansion of England* című munkájával (1883). Felvetette a kérdést, vajon mi lesz Nagyobb Britannia jövője (48.). Arra a következtetésre jutott, hogy Britannia nagyhatalom maradhat, ha birodalmának népeit föderális unióban egyesíti. Úgy látta azonban, hogy mivel Britannia megmaradt különálló organizmusnak, fennmarad, mivel könnyen lehántható róla a birodalom.

Hobson Imperializmus című munkájában (1902) a gazdasági szempontok vannak előtérben. Kritikusabb, politikusabb Seeleynél. Az imperializmus gazdasági gyökere az alulfogyasztás, melyet a pénzemberek és a nagyiparosok irányítanak, írja *Hobson*. Ő inkább szociológus mint történész, összeesküvés-elméleti elemekkel, gyenge bizonyítékokkal. Az imperializmus irracionálizmusa a legszembetűnőbben Kínában mutatkozott meg a területekért és koncessziókért folytatott vad harcokban. Ami Afrikát illeti, ott még hamisabban hangzott a „pax Britannica”. *Hobson* megállapításai egybecsengenek a Liberális Párt véleményével, de túl gyakran hivatkozik a marxizmusra – véli *Hyam*.

A két szakíró követően, a XX. század elején az alkotmányosság kérdése foglalkoztatta a birodalmi történetírást, majd az 1930-as években a gazdasági szemlélet került előtérbe. Legismertebb képviselője az ausztráliai *Keith Hancock*. Az 1960-as évek elején *Robinson* és *Gallagher* hatására „historiográfiai forradalom” következett be: a regionális történelem részletei felé fordultak a történészek. Időközben megszűntek a gyarmatok, újra felfedezték, hogy Britannia része Európának, és hogy a vallástörténetnek fontos szerepe van a múlt megértésében. Az újfajta birodalmi történetírásban előtérbe kerültek a kulturális történelem témái. Ez a „post-colonial studies” irányzata, amely nem tiszteli a szakma korábbi eredményeit. A két utolsó esszé egyike diákkutatók munkáit mutatja be, a másik a szerzőnek végszava: fel kell tárnunk, amit elődeink tudtak a birodalomról, a gyarmatokról.

A bevezető alapos áttekintést nyújtott a kötet egészéről. A recenzens már csak egy fejezetet ismertethet részletesebben. Nézzük, mit ír a szerző Churchillről illetve Smutsról. Churchillt, a politikust a „legjobb miniszterelnöknek”, a „legnagyobb angolnak” tartották. Ő maga nem a politikusi, hanem inkább írói, szónoki karrierjére volt büszke. A birodalomhoz fűződő viszonyáról az egyetlen munkát *Piers Brendon* írta, ám az sem jelent meg nyomtatásban. Churchill nem volt igazán „birodalmi ember”, de Britanniát a birodalom révén szélesebb nemzetközi perspektívában

látta. Pályája a Konzervatív Párttól a Liberálisig, majd vissza, közben a szélsőséges jobboldalig, és a cionizmusig vezetett. Bár boldogtalan volt India 1947-es függetlenné válása miatt, belátta, a birodalmi attitűdök már elavultak.

Churchill 1905–1911-ben miniszterhelyettes volt a Gyarmatügyi Hivatalban. Első beadványában azért emelt szót, hogy Transvaalnak adjanak felelős, végrehajtható hatalommal felruházott önkormányzatot, ne várják meg, amíg erre kényszerülnek. Ezután Nigéria ügyében azt tanácsolta, vonuljanak vissza a britek az elfoglalt, de nem uralt területekről, „egyék meg egymást azok a vad törzsek!”. 1905-ben a helybeliek felgyújtották a Niger Company állomását Abinsiben, ám Churchill nem akart büntetőexpedíciót indítani ellenük. A harmadik beadványában Sekgoma törzsfőnök tervezett elmozdítására reagált, tiltakozott a bírói ítélet nélkül meghozott döntés ellen. Ám ha már megszegjük a törvényeket, miért nem mérgezzük meg mindjárt Sekgomát? – gúnyolódott (302 o.). Számtalanszor üzött gúnyt a hivatali ügyekből, de mindig a brit élet alapelveit védte. Végül Sekgomát addig tartották fogva, amíg fiatal utóda berendezkedett, így a törzsfőnök nem tudta megzavarni a békét.

Churchill egyszerre volt tekintélyes államférfi és csintalan iskoláskölyök, Pitt és Puck egy személyben. Képes volt elhamarkodott és okos javaslattal előállni, akár ugyanabban az ügyben is. Például a transvaali alkotmány ügyéhez igazi tehetséggel szólott hozzá, de az Űdvhadsereg bevetését a gyarmatosítás érdekében már nem kellett volna támogatnia. A minisztérium mindennapi rutinja nem volt neki való. Ötletekkel nemcsak a saját minisztériumát látta el, hanem a többiekét is. Képtelen volt pihenni. Sokkal gyorsabban átlátta az ügyeket, mint mások. Ékesszólóan fogalmazta meg kormányzati beadványait; jelentősen alakította a politikát, például a transvaali berendezkedést, földrendezést stb.; és arra törekedett, hogy az alattvaló népeknek igazságot szolgáltatassanak. Ezzel eléggé egyedül állt a brit adminisztrációban. Azt vallotta, a közhivatalnok dolga szolgálni a népet. A Dél-Afrikában szolgáló brit hivatalnokoktól elvárta például, hogy megtanuljanak hollandul.

Churchillt 1908-ban kereskedelmi miniszternek, 1910-ben belügyminiszternek, 1911-ben az Admirális első lordjának nevezték ki. Azt tartották róla, hogy áthatotta a militarizmus, szívében mindig katona volt. Maga is hasznosnak vélte az egyiptomi, indiai hadászati tapasztalatait. Élvezte, amikor hatalmas flottát irányíthatott, és szerette a nagy hadászati manővereket, miközben tudta, hogy mindez „gonosz ostobaság és barbarizmus” (310. o.), vagyis nem volt militáns, háborúpárti.

A belpolitikában az volt a véleménye, hogy az államnak kötelessége csökkenteni a létfenntartási küzdelemben lemaradók gondjait. Valamiféle „liberális imperializmus”-ról gondolkodott, amelyben a birodalomban támadt gondokat új tudományos felfedezések révén enyhítik. Tudta, reformokra van szükség, másképp a nemzet hanyatlásához vezet az elszegényedés, a földtől elszakadás, a nevelés hiánya, a munkaerő kizsákmányolása, a Szegénytörvény zavarossága, a szeszkereskedelem, és a létbizonytalanság. Fontos szociális intézkedéseket hozott: biztosítást a munkanélküliek számára, minimum fixfizetést a nehéz munkát végzőknek. Különbséget tett a valódi munkanélküliek és a munkakerülők között. 1909-ben átfogó tervet vázolt fel a társadalom minden tagja számára mindenféle veszéllyel szemben. Lloyd George mellett őt tekinthetjük a jóléti állam megteremtőjének.

Először a konzervatív párt tagja volt, mert a liberális vezetők közömbösök voltak a társadalmi reformok iránt, Asquith bírálta őt, többen nem bíztak benne. Maga is oka volt népszerűtlenségének, támadóan lépett fel például lord Milnerrel és Lord Elginnel szemben. Agresszív érveléseivel ellenségeket szerzett. Szeretett nyelvi fordulatokat kitalálni, szívesen vívott szócsatákat. Az 1905 és 1911 közötti idő épp oly fontos volt Churchill politikai karrierjében, mint az 1940–45 közötti szakasz – állapítja meg Ronald Hyam.

A következőkben a szerző Churchillnek a gyarmatbirodalomhoz fűződő viszonyával foglalkozik. A politikus ismét gyarmatügyi miniszter volt 1921 februárja és 1922 októbere között, de nem utazott el többé egyetlen brit gyarmatra sem. Azért születtek fontos döntései Churchillnek ezen miniszteri ideje alatt is. Például nyersanyagot kívánt biztosítani a manchesteri gyapotfeldolgozó üzemek és az ottani zsidó üzletemberek számára, ezért Brit Nyugat-Afrikát, a két Nigériát, az Aranypartot és Sierra Leonét hatalmas gyapottermelő területté akarta fejleszteni. A szükséges összegeket azonban nem kapta meg az államtól. A Közel-Keleten erős, szabad zsidó államot próbált létrehozni – vonzódott a cionizmushoz. Azt akarta, hozzanak létre Palesztinában egy zsidó területet, amelynek biztonságát nemzetközileg garantálnák. Ezt sem az arabok, sem a zsidók nem fogadták el. Churchill úgy gondolta, az arab-zsidó megbékélést a magas életszínvonal hozná el, ehhez pedig a mezőgazdaság fejlesztése, vízi erőművek, öntözés szükséges. „Miért nem vagytok ti képesek barátságban együtt élni és békésen fejleszteni az országokat?!” – kiáltott fel kétségbeesetten (326).

Irakban Churchill, hogy olcsóbbá tegye, csökkenteni kívánta a brit katonai ellenőrzést. Iraknak független államává kell válnia, mondta. A kabinet 1922-ben jóváhagyta a tervet. Az ellenőrzésnél Churchill már az új találmányt, a repülőgépet kívánta alkalmazni.

A kenyai indiai telepesek ügyében Churchill szintén megegyezésre törekedett. Az 1920-as évek elején egyre több indiai érkezett Afrikába. A brit politikus erélyesen kijelentette, hogy a kenyai felföld a fehér telepeseké, mások ott nem szerezhetnek földet (328. o.). Mégis kölcsönösen békességet akart elérni a bennszülöttek, a fehér telepesek és az indiai betelepültek között. Úgy tervezte, Kenya brit gyarmat lesz, felelős önkormányzattal. Utóda, Devonshire hercege elvetette Churchill tervét, és megfosztotta az indiaiakat a tulajdonjogtól.

Churchill Dél-Rhodézia ügyében két vélemény között egyensúlyozott: Smuts „Nagyobb Dél-Afrika” létrehozásán fáradozott, Sir Charles Coghlan pedig a telepesek autonómiáját kívánta megteremteni. Churchill végül azért engedett Smutsnak, hogy Dél-Rhodézia csatlakozhasson a Dél-Afrikai Unióhoz. Az unió ugyanis geopolitikai megerősítést jelentett volna a britek számára Dél-Afrikában. A fehér rhodéziaiak azonban az unió ellen szavaztak. Churchill általában kerülte, hogy beavatkozzék a telepesek dolgaiba.

Churchill egész pályafutása alatt aggódott a britek „nagyobb birtokának” összeomlása miatt, különösen India aggasztotta. Ellenezte, hogy alkotmányt adjanak Indiának, de ellenállt a nemzetközi gyámság intézményének, mert tartott Amerikától. Churchill nem csak Amerikában nem bízott. Összeütközésbe került az ausztráliai miniszterelnökkel is, aki az összes ausztráliai és új-zélandi katonai erőt a Csendes-óceán térségébe összpontosította volna, ő viszont nem akart lemondani a csapatok londoni irányításáról. Közben összetűzött Lord Harlech-hel is Dél-Afrika ügyében.

Utolsó miniszterelnöksége idején, 1950-ben ragaszkodott hozzá, hogy a dél-afrikai Simonstown tengeri bázisa brit érdekelttség maradjon. Fontosabbnak tartotta a dél-afrikai stratégiai kikötőket Gibraltárnál, Máltánál is. 1955-ben kedvező megegyezés született Simonstownról. Pragmatikus módon gondolkozott az Aranypart kapcsán (alkotmányos engedmények), a Mau-Mau lázadásban (ne legyenek kivégzések) és visszaadatta az elrabolt marhacsordákat a kikujknak. Indiával kapcsolatban szintén államférfiként viselkedett, nem akarta erőszakkal sérteni a népet.

Churchillt különbözőképpen ítélték meg. Látták őt „reakciós imperialistának”, és „rosszindulatú rasszistának” (335. o.) Igaz, valóban magasabb rendűnek tartotta a briteket a nem európaiaknál, de gyűlölte a faji kizsákmányolást. Mindig a megbékélésért dolgozott. Meg volt győződve, hogy a birodalom harmóniát hoz az uralma alá tartozó népeknek. Józan intézkedéseket hozott, nem küldött például büntető naszádokat Nankingba 1927-ben, elítélte Kitchener szudáni politikáját, és Milner munkarendszerét a kínai bányákban, és helytelenítette Ciprus kizsákmányolását. Nagy bátorság kellett

hozzá, hogy mindezt kimondja. Igaz, nem sikerült kibékítenie egymással az európaiakat és az indiaiakat Kenyában, sem a zsidókat és az arabokat Palesztinában (azóta sem, senkinek), de ő legalább megkísérelte.

A másik jelentős államférfi, akiről Hyam professzor ír, Jan Christiaan Smuts tábornok (1870–1950).^{*} Igazi gyarmati politikus, a Dél-Afrikai Unió reprezentatív alakja volt. Barátok voltak Churchillel. Smuts találta ki a „Brit Nemzetközösség” elnevezést. Azt tartották róla, hogy hagyta, „alakuljanak maguktól a dolgok”. A másik baj az volt vele, hogy észak felé akarta kiterjeszteni a dél-afrikai államot. E két ok miatt bukott meg az 1948-as választásokon. Smuts Cambridge-ban végzett jogot, majd a transvaali kormányban lett államügyész. Búr tábornokként harcolt az angol-búr háborúban, és a harcok befejeztével kampányt indított Transvaal önkormányzatának helyreállításáért. A dél-afrikai egyesítés végül csak 1909–10-ben történt meg. Botha kormányzó és Smuts terve szerint: befagyasztották a választójogot és a politikai mozgalmakat, megvédték az afrikáner rezsimet és székhelyül Pretóriát tették meg. Ezzel megerősödött Transvaal helyzete.

Érdekes kérdés, hogyan lett Smuts a Cambridge-i Egyetem kancellárja. Valószínű, hogy míg az oxfordi történészek a dél-afrikai háborúban a brit győzelmet kívánták, addig a cambridge-iek, például E. A. Benians, ezt a háborút Britannia szégyenének tartották. Ez utóbbiak segítettek elő Smuts megválasztását. Egyébként Smuts-nak felsorolhatatlanul sok címe, rangja volt, sokan rendkívüli tehetségnek tartották. Egyike volt a Népszövetség megalapítójának, az ENSZ Kartája megfogalmazójának. Az afrikánerek szemében túlságosan angol-párti volt, a dél-afrikai britek pedig opportunista afrikánernek látták.

A Dél-Afrikai Unió kezdetektől fogva terjeszkedő állam volt. Az 1909. évi törvény megalapozta, hogy a három főbiztossági terület Britanniától átkerül az Unió fennhatósága alá. A brit kormány a lebonyolítással Smuts-ot bízta meg. Az ügy elhúzódott, s amikor Smuts megbukott, s a Nemzeti Párt nyert 1948-ban, egyúttal elbukott „Nagyobb Dél-Afrika” álma is. Smuts úgy vélte, a faji különbségek idővel változnak. A helyes megoldás a gyámság, mert ez középutat jelent a faji egyenlőség és a fehérek uralma között. Smuts szerint Dél-Afrikának nincs más választása, együtt kell dolgozniuk fehéreknek, feketéknek. Az 1948-as Fagan-Jelentés ezeket az elveket tükrözi. Smuts ugyanakkor – a brit elit tagjaihoz hasonlóan – irtózott a faji keveredéstől.

^{*} Smuts tábornok volt, aki 1919-ben a Vyx-jegyzék által javasolt semleges zóna határát a magyarok számára kedvezőbben, keletebbre tolta volna ki. Nem fogadták el a javaslatát.

Az afrikánerek a brit kormányt hibáztatták az apartheid rendszer bevezetéséért. Nincs igazuk! A britek stratégiai okokból álltak az apartheiddel, delegációjuk is az azt elítélő ENSz-határozat mellett szavazott. Az apartheid a XIX. századi szegregációban gyökerezett. Ez alkalmankénti elkülönítést jelent, az apartheid pedig az élet minden területén tagadja a feketék jogait. Az afrikáner rezsim iskoláiban olyan „keresztény-nemzeti gondolat” jegyében tanítottak, amely újkálvinizmusból, és féltudományos faji gondolkodásból állt. Ezért a felfogásért sem a britek, sem Smuts nem felelősek, de ez okolható azzal – véli a szerző –, hogy a szegregációs politika Dél-Afrikában az 1950-es években apartheid formában újjáéledt. Mivel az afrikáner közösség ragaszkodott az apartheid doktrínához, az ország 1961-ben kivált a Brit Nemzetközösségből. Smuts ezt már nem érte meg. Ő a brit-afrikai kapcsolatok jövőjét a nemzetközösségben látta. Mindenesetre ő megtette, amit tehetett. Sir John Maud azt tanácsolta, hogy csak ki kell várni az apartheid összeomlását. Valóban, Dél-Afrika 1994-ben visszatért a Brit Nemzetközösségbe.

A kötet tanulmányai és a bőséges irodalomjegyzék hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megértsük a Brit Birodalmat.

Ronald Hyam: Understanding the British Empire. (Értsük meg a Brit Birodalmat!) Cambridge University Press, 2010. 3. kiadás 2012. 552 o.

Fodor Mihályné